

Мирон Капраль

ІСТОРИКО-ПРАВОВА СУПЕРЕЧКА УКРАЇНСЬКОЇ І ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАД ЛЬВОВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

На початку XVIII ст. релігійно-культурна та правова ситуація руської (української) громади у Львові різко змінилася. У 1700 р. львівський єпископ офіційно визнав унію у Львівській єпархії, а через дев'ять років на унію перейшло і Львівське Успенське братство, отримавши у 1709 р. від папи Климента XI затвердження свого ставропігіального статусу¹. А поміж цих подій у 1704 р. Львів захопили і пограбували шведські війська короля Карла XII. До їхніх рук потрапила й значна кількість церковних цінностей². На додачу до цього населення Львова впродовж кількох років після шведського погрому страждало від спустошливої пошесті, що суттєво позначилося на кількості його мешканців.

У таких важких для всіх жителів Львова умовах еліта руської (української) громади вирішила, врешті, розв'язати на свою користь багатолітню судову суперечку, яка велася з метою зрівнятися в економічних та соціальних правах з панівною католицькою (польською) громадою міста³. Початок боротьбі був покладений ще у 1572 р., коли українська громада отримала привілей на однакові права з польською громадою, який, проте, не був зреалізований через спротив поляків. Це призвело до тривалого судового процесу, який вівся з перервами близько 170 років.

1713 р. братство вислало своїх уповноважених до Варшави, які домоглися початку судового процесу з магістратом у надвірному суді. У відповідь магістрат наклав здебільшого на українців новий податок, коштом якого райці

¹ Детальніше про це писав: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. Львів, 2002. С. 402–403, 415; *його ж.* Летопись Львовского ставропигиального братства. Львов, 1926.

² Нещодавно польський дослідник Пьотр Борек видав відомий меморіал Яна Томаша Юзефовича про облогу Львова 1704 р.: *Józefowicz J.T.* Lwów utraiony in anno 1704 albo Dyariusz wziętego Lwowa przez króla szwieckiego Karola XII, die 6 Septembris anno 1704 Opr. P. Borek. Kraków, 2003.

³ *Капраль М.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. С. 102–157.

мали вести судову справу з тією ж таки українською громадою⁴. Король Август II втрутився у суперечку і 25 березня 1713 р. на прохання Стефана Лясковського та Петра Семеновича, старших української громади й водночас керівників Ставропігійського братства, звільнив львівських українців (міщан та передміщан), від несправедливо накладених на них податків та контрибуцій⁵.

За королівським декретом від 16 вересня 1713 р. українська громада урівнювалася в політичних та економічних правах з польською громадою Львова⁶: українці, які «приступили до унії зі святою римською церквою, були зрівняні у правах, прерогативах, вольностях та імунітетах з львівськими польськими міщанами»⁷. Королівським декретом також наказувалося, «щоб шляхетний і знаменитий магістрат та стани і вся громада міста Львова позивачів, славетних старших та будь-яких інших маєтних осіб з руської нації, жителів, що є тепер і перебуватимуть у майбутньому у Львові, приймали, вибирали і вводили до міського права, потім до обов'язків та урядів як в [колегії] «40-а мужів», так і в [колегії] лавників, а також [колегії] львівських райців, відповідно до здатності маєтних осіб, при [появі] перших вакантних [посад] після оголошення даного декрету; [...] не заважайте у виконанні (їхньої) торгівлі та ремесла, приймайте їх до будь-яких цехів і ремісничих братств, як-от, купців – до купецького [цеху], а інших, що володіють ремеслом – до інших ремесел, як-от – до аптекарського, хірургів, золотарського, пекарського, [цеху] броварників пива і меду та інших напоїв, римарів, пекарів, кравців, різників, мулярів та в будь-які інші цехи, що у Львові існують»⁸.

Українці недовго раділи здобутій правовій перемозі. Вже 25 січня 1714 р. вони були позвані до королівського суду з метою перегляду й уточнення декрету від 16 вересня 1713 р. Міська рада ґрунтовно підготувалася до нових судових баталій з українською громадою. 1714 р. датується друкована брошура під назвою «*Informatio in causa cum Rutheni ratione admissionis ad immunitates et officia civitati Leopoliensi in judiciis S. R. M. per eosdem intentata, anno 1714* (Інформація у справі з русинами щодо допуску до вольностей та урядів міста Львова, що була розпочата ними у судах Його Королівського Маєстату, року 1714)»⁹. Цей документ, зрозуміло, мав пропагандистський

⁴ Подібну нехитру тактику застосували райці і під час судової тяганини з вірменами в першій половині 80-х рр. XVII ст., також накладаючи на вірмен, з якими вели судовий процес, податок на ведення судових акцій: Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст.: Зб. док. / Упор. М. Капраль. Львів, 2000 (= Львівські історичні пам'ятки. Т. 2) (далі – Привілеї. Т. 2). С. 375.

⁵ Юбилейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона / Изд. А. Копытнянский (далі – ЮС). Львов, 1936. Ч. I. № 27; Привілеї. Т. 2. № 26.

⁶ Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). К., 1904. Ч. I. Т. XII. С. 626–627; Привілеї. Т. 2. С. 94–98.

⁷ Привілеї. Т. 2. С. 93.

⁸ Там само.

⁹ Передрук з: АЮЗР. К., 1904. Ч. I. Т. X. С. 408–418.

характер, однак у ньому були чітко сформульовані позиції магістрату, що дозволяє краще зрозуміти логіку або «антилогіку» магістрату, який вважав: українці придатні до виконання міських урядів, «як осел до ліри»¹⁰.

На переконання анонімного автора чи авторів «Інформації»¹¹ тільки католики користувалися магдебурзьким правом з 1356 р., а українці (русини) не «мали влади та магдебурзької юрисдикції»; виданий 1572 р. привілей для українців суперечив давнім правам міста, тому й не виконувався. Згадувалося, що в 1678 р. Петро Афендик¹², хоча й був нобілітований за конституційною ухвалою, втім, так і не зміг набути права торгувати «на лікті та поста-ви». У 1685 р. приватний процес з магістратом програв український купець Михайло Скалка. Цим самим заперечувалася участь українців в управлінні містом, зрівнянні їх у торгових правах з польською громадою тощо.

Насправді, як показують збережені судові джерела, Петро Афендик зумів таки виграти судовий процес у львівського магістрату дещо пізніше, у 1686 р., і вільно займався торгівельною діяльністю¹³.

Привілейована позиція польської громади аргументувалася на такий спосіб: місто завойоване польською зброєю; у Руському воєводстві при владі є тільки польські шляхтичі, тож подібним чином має формуватися і влада Львова; права торгівлі та шинкування, право презентити, тобто представлення кандидатів на посади священників належать місту, українці ж обмежені в правах з власної вини, оскільки допускають втручання у ці справи Ставропігії, що має відати тільки церковними проблемами, а також залучають українців з передмість, які судяться іншими правами, ніж міщани; «чужоземні східні греки та ті ж особи шляхетського стану» через українську громаду намагаються «прокрастися» до міських прав; українці залишили вали під час облоги міста військами Б. Хмельницького; будинки представників «руської нації» поступово перейшли до людей інших станів – шляхетського, духовного і «навіть до євреїв», як видно з реєстрів лонгерії; з огляду на те, що українські землі були захоплені Казимиром III, частина українців стала підданими шляхтичів, інша частина – ремісниками та передміщанами, і ця «маса грубих та неосвічених» нездатна посідати міські уряди¹⁴.

¹⁰ Порівн.: *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. Lwów, 1892. S. 350–351.

¹¹ Найімовірніше, автором цієї брошури був львівський синдик, до обов'язків якого входив правовий захист інтересів міста та його урядів. Збережена чернетка з правками, можливо, свідчить про залучення до редакції «Інформації» також ширшого кола міського патріциату (Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАЛ України). Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 163–166 зв.).

¹² Петро Афендик та Стефан Лавришович кілька років були заручниками у турків від «руської нації» в числі інших міських добровільних бранців через неповністю сплачений викуп містом Львовом під час облоги 1672 р. (*Шараневич И.* Николай Красовский (Миколай Красувский). Львов, 1895. С. 6).

¹³ ЦДАЛ України. Ф. 52, оп. 2, спр. 619, арк. 339–341 зв., 343–345.

¹⁴ Там само. Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 81.

В «Інформації» містився випад проти найенергійнішого речника української спільноти того часу – Стефана Лясковського, який, «користуючись імунітетом міста, разом з чужоземними грецькими купцями приносить велику руїну для міста». С. Лясковський, за твердженням магістрату, не платив податків та закликав до цього інших членів української громади¹⁵. Унія з Римською Апостольською столицею, на думку авторів «Інформації», не могла бути підставою для зрівняння українців у правах з католиками, прикладом чого є львівські вірмени, що були уніатами, однак не претендували на управління містом. Більш того, висловлювався сумнів щодо правдивості прийняття унії львівськими українцями – мовляв, старші громади забороняли приймати своїм членам Євхаристію в латинських храмах. Згадано було і конфлікт братства з єпископом Йосифом (Шумлянським), котрого братчики не допускали до Успенської церкви після прийняття ним унії у 1700 р. Навіть В. Лозинський, який поставився до багатьох тверджень «Інструкції» як до правдивих фактів, зауважував, що серед аргументів магістрату «є далеко більше опору, упередження і старої нехоті, ніж суспільного глузду та політичного розуму»¹⁶.

У судовому процесі, що розпочався 1714 р., магістрат аргументував свою позицію посиланнями на локаційний привілей 1356 р., а українська громада – на зрівняльний привілей 1572 р., підтвердження нобілітаційного привілею від 1676 р. та конституцію 1699 р. «Unia Fidei Graeca (Унія грецької віри)», за якою уніати здобували в містах повні політичні права. За декретом від 20 грудня 1714 р. справа передавалася на опрацювання та остаточне вирішення до реляційного королівського суду, на якому мав засідати особисто король¹⁷. На кілька десятиліть українсько-польське судове протистояння затихло.

* * *

Пропагандистська війна, що супроводжувалася написанням «Суплік», «Побажань», адресованих найвищим достойникам Речі Посполитої, продовжилася у середині XVIII ст. Було, зокрема, видано друком так звані «Стани справи (Status causae)», де розлого викладалися найрізноманітніші аргументи сторін¹⁸. У 1745 р. магістрат опублікував брошуру «Status causae ex parte

¹⁵ Там само. Арк. 82.

¹⁶ *Loziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. S. 351. Порівн. з іншими цитатами В. Лозинського: «Русь у другій половині XVII ст. ніби працювала, щоб заробити собі на глибоку, ніби непереборну нехоть міста» (Ibid.); «А русини після унії з подвійною ненавистю (sic!) виступають проти поляків, так у Велику П'ятницю забороняють полякам йти до Божого гробу в міській церкві, хоч раніше це дозволяли робити і т. д.» (Ibid.).

¹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 75–78 зв. Порівн.: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. Львів, 2002. С. 418–420.

¹⁸ Так звані «стани справ» або «status causae» мали подаватися судовому уряднику – референдарю уповноваженими захисниками сторін перед остаточним розглядом справи у реляційному суді для кращого з'ясування попереднього ходу справи та аргументів сторін

magistratus, quadragintaviros [...] ratione praetensae ad omnes praerogativas, libertates [...], ad iudicia sacrae regiae maiestatis institutae, demum ad iudicia relationum proprietarum remissae, rationibus iuris, privilegiis, statutis et constitutionibus atque status Regni Poloniae intentionem Ruthenorum [...]»¹⁹. У 36 пунктах цієї брошури з'ясовувалося, чому українці не могли бути рівноправними міщанами та урядниками в місті Львові. Автори меморіалу розпочали з «історичних» підстав, частина яких була спекулятивно сформульована, а частина – взагалі фальшива: львівські русичі нібито ще в часи Мешка (Мечислава), Лешка Чорного, Болеслава, Казимира III були примушені до капітуляції (ad deditionem), тому зберегли свої права і привілеї лише в релігійній сфері; привілеєм Казимира III 1460 р. (sic!), підтвердження наступними королями, а також декретами 1525, 1578 і 1585 рр. їх усунуто від усіх прав, прерогатив, вольностей; через близькість українців за обрядом, мовою, звичаями до московитів, козаків та молдаван місто Львів, що розташовується на кордоні цих народів, перебуває у постійній небезпеці, католики ж завжди залишалися вірними королю та Речі Посполитій; українці претендують на місця в міській раді, на право адмініструвати арсеналом, утримувати ключі від брам міста «без виявлення мужності в небезпеці» і т. д.²⁰ А нещодавно, у тому ж 1745 р., за участю двох львівських українців Якова Русяновича та Павла Яновича через грецьких купців було продано 15 тис. рушниць до Молдавії (Волощини), що, на думку авторів меморіалу, зроблено на користь ворогів держави.

Так само непереконливим та заплутаним виглядав блок економічних обґрунтувань. На переконання авторів брошури, ще декретом Сигізмунда I українцям дозволялася приватна торгівля тільки під час ярмарків уроздріб («на лікоть та штуки»), тоді як насправді таке обмеження було введено декретом Стефана Баторія 1578 р.²¹ Права ремісничих цехів начебто виключали участь у них українців. Прибутки з расцьких маєтків належали тільки римокатоликам, тож було б несправедливо, якби вони задарма, без сплати їхньої вартості, перейшли до рук нових членів магістрату – українців. Католики й так достатньо потерпали від торгових негараздів, що існували в Речі Посполитій XVIII ст., а з прийняттям до торгових вольностей українців польське населення буде покривджено ще більше. До того ж українська громада у середмісті фактично відсутня; українці втратили контроль над своєю Русь-

(порівн.: *Woźniakowa M.* Sąd asesorski Koronny (1537–1795). Jego organizacja, funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburgskiego w Polsce. – Warszawa, 1990. S. 75).

¹⁹ Переклад з лат.: «Стан справи, представлений з боку магістрату, «40-а мужів» [...] щодо претензій на рівний доступ до всіх прерогатив, вільностей [...], котра (справа) до судів священного королівського маєстату потрапила, потім віднесена до судів власних реляцій з приводу претензій русинів-українців про права, привілеї, статuti та конституції, а також стану Польського королівства [...]». (ЦДІАЛ України. Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 118–122 зв.)

²⁰ Там само. Арк. 118–119 зв.

²¹ Порівн. з текстом декрету Стефана Баторія від 1578 р.: Привілеї. Т. 2. С. 54–56.

кою вулицею, де їм належать лише три будинки. Решту ж кам'яниць захопили особи духовного стану, шляхта та євреї.

Найбільше заперечень у польських патрицій викликало розширення прав української громади, як це не дивно, через їхню церковну юрисдикцію. Як твердили автори тексту, українці, отримавши доступ в міські органи влади, неминуче заявлять свої претензії на право патронату та подання настоятеля, каноніків, вікаріїв та інших духівників на латинські катедри та до інших римокатолицьких храмів. Вони «дістануться» навіть до латинського капітулу, претендуватимуть на участь в адмініструванні шпиталями, заволодіють костельними ключами, інвентарем; на них покладатиметься обов'язок привітання капітулу в храмі на кожне свято, як це завжди робили райці тощо. І навпаки, як тільки українці будуть допущені до вольностей латинників, останнім відкриється шлях до «узурпації» прерогатив грецької віри – права вибору єпископа, розпорядження прибутками друкарні та братства і т. д. – за принципом «якщо дозволено Павлові, чому не дозволено Петрові». Дотримання свят за старим календарем загрожує тим, що суди в ці дні муситимуть призупинити свою роботу, та й загалом введення руського обряду в урядових і судових установах міста призведе до порушення приписів Римської церкви щодо літургійного календаря.

На підставі всіх цих міркувань польський магістрат просив короля під час нового розгляду справи у реляційному суді відмовити українській громаді у зрівнянні в політичних правах з поляками через «відмінність статусу та релігії», щоб українці не захопили «магістратського уряду та інших міських обов'язків, особливо щодо львівської катедри»²². Польський дослідник міського життя Ян Пташник достатньо об'єктивно характеризував цей меморіал як «повний помилка та історичних фальшувань [...], можна вважати за приклад розумової темноти, що запанувала у Львові в XVIII ст. Забрало людей, які змогли б скласти розумні меморіали, хоч би на захист неслухної справи [...] Бездарний, злостивий та переповнений фальшем меморіал мав скласти враження абсолютно відмінне від того, чого собі бажали автори»²³.

У 1745 р. українці виступили з невеликим друкованим меморіалом під назвою «*Status causae ex parte seniorum totiusque communitatis ritus Graeci Romano Uniti civitatis S. R. M. Leopoliensis actorum contra nobiles spectabiles proconsulem, consules, scabinos, regentem, quadraginta viros totamque communitatem eiusdem civitatis Leopoliensis citatos*»²⁴. Аргументи української сторо-

²² ЦДІАЛ України. Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 122 зв.

²³ *Ptaśnik J.* Walki o demokryzację Lwowa od XVI do XVIII wieku // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1925. R. XXXIX. Z. 2. S. 252. Цю статтю він передрукував як розділ у своїй книзі про міста та міщанство у Польщі, див.: *Ptaśnik J.* Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. Kraków, 1934.

²⁴ Переклад з лат.: «Стан справи, викладений з боку старших та всієї громади грецького обряду, з'єднаної з Римською церквою, королівського міста Львова, позивачів, проти відповідачів, шляхетних і знаменитих бурмистра, райців, лавників, регента, колегії «40-а мужів» та всієї громади того міста Львова». (ЮС. Львов, 1936. Ч. I. С. 196–198.)

ни були чіткими, конкретними і присутніми. У меморіалі зауважено, що ще в 1572 р. Сигізмунд Август видав привілей про рівноправність української та польської громад у Львові. Наступні польські монархи, включно з останнім королем Августом III, підтвердили цей привілей. Права української громади гарантувалися й іншими королівськими дипломами, а особливо коронними конституціями з 1667, 1678 та 1699 рр.²⁵ Усупереч цьому, «руській нації» в місті чиниться протидія з боку магістрату. Зовсім на маргінес, щоправда, у вимогах української громади зійшло домагання вільного доступу до ремісничих цехів – ймовірно, представники урядового шляхетства та багатого купецтва, які очолювали в той час Ставропігію та українську спільноту, менше цікавилися проблемами ремісників; окрім цього, у XVIII ст. цехові організації втратили привабливість не лише для українських ремісників²⁶. Закінчуючи меморіал, українська громада прохала підтвердити в королівському реляційному суді надані їй права, а порушників королівських привілеїв, дипломів, грамот, охоронних листів покарати за законами королівства та стягнути з відповідача всі судові витрати.

Суперечка між українцями та поляками закінчилася правовим компромісом, який був швидше на користь пануючій громаді. Після королівського декрету 1753 р. кілька українців справді потрапили до правлячої міської верхівки, двоє з них – Юрій Коцій та Василь Ілляшевич – навіть стали райцями. Проте бажаної рівноправності у всіх економічних та політичних правах українська громада так і не домоглася.

Висновки. «Капітал» взаємної довіри у Львові в стосунках між українцями та поляками впродовж XVI–XVIII ст. був плинним. З прийняттям унії українською громадою на початку XVIII ст. соціальна та релігійна стабільність у місті мала б посилюватися, однак часті соціально-правові суперечки та конфлікти швидко вичерпували кредит взаємної довіри.

Показовими у цьому відношенні були судові конфлікти між українською та руською громадами першої половини XVIII ст., що велися при королівському дворі. Завдяки друкованим брошурам, які випустили обидві сторони, ми можемо детально прослідкувати їхню правову та історичну аргументацію. Польська сторона як домінуюча в місті висувала на перший план історичні позиції, що обґрунтовували панування їхньої громади у Львові та краї. Часто в їхніх меморіалах фігурують згадки про фіктивні та реальні захоплення руських (українських) земель польськими князями та королями, «невірність» українців під час облог Львова козацькими військами у середині XVII ст. тощо. Як це не дивно, але польські патриції боялися, що українці, отримавши рівні з ними права, розпочнуть втручатися у діяльність львівських інституцій Римо-католицької церкви (капітул, патронат тощо).

²⁵ Див.: *Volumina Legum*. Petersburg, 1859. Т. IV. S. 437 (1667 р.); 1860. Т. V. S. 306 (1678 р.); 1860. Т. VI. S. 35 (1699 р.).

²⁶ *Яценко Г.* Розклад цехів у Львові в 1740–1770 рр. // З історії західноукраїнських земель. К., 1957. Вип. 2. С. 76.

У виданих брошурах з українського боку наголошувалося на суто раціональних правових та політичних аргументах. Львівська Русь прагнула позбутися вторинного та дискримінованого статусу в місті, отримавши доступ до владних посад. На мою думку, процес культурної та етнічної асиміляції українців протікав би набагато швидше, якби українська міська громада отримала рівність політичних прав з поляками, наприклад, з прийняттям церковної унії на початку XVIII ст. Утім, українці зустріли з боку польської сторони відмову з покликанням на міфічні історичні причини. Очевидно, польська громада, незважаючи на політичне домінування в місті, все ж відчувала загрозу з боку хоч і слабкої економічно, але чисельної як у місті, так і в краї, української громади.

З поглибленням економічної та політичної кризи Речі Посполитої у другій половині XVII–XVIII ст. розбіжність інтересів більшості національних громад стала ще помітнішою. Аналіз виданих польською та українською сторонами брошур вказує на роздрібненість та незгуртованість міської громади в цілому, яка фактично складалася з кількох національних спільнот (українців, поляків, вірменів, євреїв) з відмінними політичними та культурними інтенціями та суперечливими економічними інтересами.